

NA CESTE K TEÓRII VEDECKÉHO POZNANIA

Na puti k teórii naučného znanija [Ne ceste k teórii vedeckého poznania]. Ed. V. I. KORJUKIN, Nauka, Moskva 1984, 197 s.

V poslednom desaťročí možno zaznamenať vzrastajúci záujem o spracovanie problémov úzko súvisiacich s vedeckým poznaním, jeho povahou, štruktúrou a trendami vývoja. Tento záujem je výrazom objektívnych zmien v sociálnom postavení vedy. Pokusy tematizovať zložitý fenomén vedy však so sebou prinášajú aj nejedno úskalie. Z perspektívy marxisticko-leninského prístupu k vede v širšom i užšom zmysle slova treba podčiarknuť, že ucelená teória vedeckého poznania predpokladá integráciu a koordináciu logických a gnozeologických bádaní v nadväznosti na dejiny vedy. Takýto pohľad predpokladá recenzovaná kniha.

Okrem úvodu zborník obsahuje 8 statí. Hoci tematicky príspevky jednotlivých autorov sú rámcované snahou odhaliť hlavné tendencie v skúmaní vedeckého poznania, obsahová náplň zborníka je veľmi pestrá. Čitateľ tu má k dispozícii takmer úplný prehľad o kľúčových problémoch nerozlučne spätých s fundovaním a výstavbou teórie vedeckého poznania. Podľa prevažujúceho zamerania štúdie sú rozčlenené do dvoch kapitol. Prvá, s názvom *Predpoklady a tendencie teoretického skúmania vedy*, zahŕňa príspevky venované zdôvodneniu východísk a základov vedy, druhá časť obsahuje state zamerané na analýzu logiky vývinu vedeckého poznania a jeho štruktúru.

B. M. Kedrov v stati *O pohybe vedeckého poznania* rozvíja predstavu o zákonitostiach rozvoja vedy s dôrazom na postup od „živého nazera-

nia“ k abstraktnému mysleniu, pričom akcentuje vzťahy medzi analýzou a syntézou v histórii poznania. Kedrov vydeľuje 5 znakov, ktorými sa podľa jeho názoru vyznačuje súčasné vedecké poznanie: 1. veda pristupuje k skúmanému objektu ako k celistvej totalite; 2. ten istý predmet analyzujú z rôznych aspektov rozličné disciplíny; 3. prehlbujú sa procesy vedecko-technickej revolúcie; 4. neustále sa stupňuje sociálna funkcia vedy; 5. analytické a syntetické postupy sa zjednocujú ako dve stránky jednotnej metódy. So zreteľom na naznačené črty súčasnej vedy Kedrov hovorí o tzv. komplexnej metóde bádaní, ktorej podstata spočíva v koncipovaní uceleného obrazu sledovaného objektu v jeho podstatných určenosťiach a vnútornej celistvosti. Predloženým úvahám však možno vyčítať, že povahu a podstatu komplexnej metódy charakterizujú len veľmi hmlisto. Autor striktne nevymedzil ani jej vzťah k dialektickej metóde (s. 18—22).

V príspevku *Stupne reflexie: od mýtu k vede* J. F. Ovčinnikov pokúša sa načrtnúť evolúciu ľudského poznania od mytologickej reflexie, naturfilozofie, filozofie až k utvoreniu klasickej prírodovedy. Pojmom reflexie nerozumie sa len vlastnosť myslenia, ktoré si uvedomuje samo seba, ale reflexia sa určuje ako konštitutívna vlastnosť ľudskej činnosti. Pre každý stupeň reflexie sú príznačné isté poznávacie prostriedky. V tejto súvislosti sa do popredia dostáva určenie demarkačnej čiary medzi predvedec-

kým a vedeckým poznaním (s. 32). Na pozadí charakteristik povahy a podstaty vyčlenených etáp vo vývine reflexie Ovčinnikov podáva opis metodologických postupov dnešnej vedy.

Problematike úrovni vedeckého poznania je venovaná rovnomenná štúdia V. I. Korjukina. V dejinách vedy Korjukin rozlišuje medzi štyrmi úrovňami poznania, ktoré sa navzájom líšia štýlom myslenia. Štýl myslenia charakterizuje ako „...prevládajúci prístup k skúmaniu javov, ktorý vládne v danej historickej etape a určuje typ vedeckého vysvetlenia...“ (s. 57).

V spojitosti s ústrednou myšlienkou upozorňuje na relatívnosť kritérií periodizácie vedeckého poznania a relatívnosť vymedzenia predvedeckej etapy v myslení. V rámci predloženej koncepcie charakterizuje štýly myslenia v antickom, stredovekom a racionalisticko-empirickom období. O štýle myslenia dnešnej vedy Korjukin súdi, že sa ešte neemancipoval z područia empiricko-racionalistického spôsobu uvažovania. Oporu tohto štýlu myslenia vidí najmä vo fyzike.

Na margo fyziky autor poznamenáva, že impulzy pre jej ďalší rozvoj poskytnú bádania z oblasti energetiky a termodynamiky živých systémov.

Rozsiahlejší G. P. Šedrovického príspevok *Systém poznatkov: problémy a metódy* vychádza z idey organizácie a zjednocovania poznatkov do jednotného obrazu sveta, z idey rozvíjania najmä I. Kantom. Šedrovickij uvádza 3 základné mechanizmy systematizácie poznatkov: 1. systematizácia so zreteľom na praktické uplatnenie; 2. syntéza určená cieľom výchovy a vzdelávania novej generácie; 3. systematizácia stanovená konštituovaním a organizáciou predmetu vedy (s. 67–68).

Ťažisko úvah spočíva v tematizovaní okruhu problémov spätých s tretím spôsobom systematizácie vedenia. Autor svoje myšlienky rozvíja na po-

zadí kritiky mechanickej interpretácie syntézy poznatkov. V intenciách svojho prístupu rozlišuje medzi objektom a predmetom, čo má zásadný význam pre akékoľvek metodologické úvahy. Objekt možno chápať aspoň tromi spôsobmi: 1. ako objekt operovania; 2. ako objekt chápania (to, na čo sa vzťahujú jazykové znaky); 3. ako objekt skúmania (s. 75). Šedrovickij používa „objekt“ v treťom význame a v tejto súvislosti analyzuje ontickú povahu reálneho a ideálneho objektu. Hoci brojí proti naturalistickému chápaniu vzťahu medzi reálnym a ideálnym objektom, štúdiu by prospelo, keby naznačené chápanie konkretizoval poukazom na rozdiely medzi empirickými a neempirickými pojmami.

Na podklade vzťahu medzi objektom a poznatkom vymedzuje sa pojem predmetu. Podľa náhľadu autora pojem predmetu má skôr špeciálno-vedný obsah, lebo fixuje určenosť projekcie objektu pomocou jestvujúceho poznania (s. 72). Vychádzajúc z odlíšenia predmetu a objektu Šedrovickij skúma všeobecné podmienky syntézy rozmanitých znalostí o objekte, pričom zdôrazňuje, že každá forma systematizácie poznatkov je nerozlučne spätá so špecifickými podobami ich získavania. So zreteľom na rôzne úrovne opisu syntézy poznatkov predkladá charakteristiku štruktúry predmetu vedy. Do štruktúry vedeckého predmetu vstupujú: 1. fakty; 2. prostriedky pre označovanie; 3. metodické procedúry; 4. ontologické schémy; 5. modely; 6. poznatky; 7. problémy; 8. úlohy vedeckého bádania (s. 85).

V kontexte úvah o štruktúre predmetu vedy sa venuje pozornosť typológii modelov a ich úlohe vo vedeckom poznaní. Pozoruhodnou črtou state je, že autor svoje myšlienky ilustruje pomocou grafických schém a vyobrazení. Hoci niektoré schémy (napr. č. 7 na s. 115) majú skôr ilustračnú hodnotu, než gnozeologicko-

-logickú platnosť, treba tento v marxistickej literatúre neobvyklý spôsob výkladu privítať.

Príspevky zahrnuté v druhej časti zborníka analyzujú okruh otázok spätých s genézou a výstavbou vedeckého poznania. Jednotliví autori tematizujú problémy prístupu k analýze štruktúry vedy, vzťahu medzi logickými a mimologickými aspektmi vedeckého poznania, rekonštrukcie dejín vedeckých poznatkov, súvislosti medzi mechanizmami sociálnej pamäti a vedením a i.

I. S. Aleksejev v článku *Operacionálno-významový prístup k analýze štruktúry vedeckého poznania* predkladá netradičný pohľad, ktorý akceptuje a rozvíja racionálne jadro Bridgmannovej operacionálnej koncepcie významu. Východiskom autorových úvah sú Kopninove idey obsahovej logiky a chápania poznávacej činnosti ako jednoty spredmetňovania a odpredmetňovania. Pri rozvíjaní východiskových predstáv a zobrazovacích prostriedkov operacionálno-významového prístupu k štruktúre vedeckého poznania Aleksejev účelne a funkčne využíva rozličné symboly, grafy a schémy. Predloženú koncepciu hierarchického operacionálneho prístupu konkretizuje a aplikuje na analýzu vývinu predstáv o rýchlosti.

V rámci opisovaných procedúr operacionálno-významového prístupu autor akcentuje názor, že porozumenie významu je neoddeliteľne spojené s horizontom jestvujúcich poznatkov. Z tohto pohľadu operacionálno-významový prístup umožňuje rekonštruovať proces chápania poznatkov a exteriorizovať ho v osobitých modeloch. V závere state autor načrtáva uplatnenie operacionálneho prístupu v troch rovinách vedy navzájom spätých znakovými vzťahmi. V „živom tele vedy“ vydeľuje empirickú rovinu, úroveň matematického opisu a úroveň podstat. Podľa presvedčenia autora práve ope-

racionálno-významový prístup uplatnený na každej úrovni poskytuje obraz o vlastnej štruktúre vedeckých poznatkov a o etapách ich utvárania. Stať *Logika a racionalita* z pera B. S. Grjazanova vychádza zo všeobecnej charakteristiky tendencií, ktoré prevládli v teórii vedy od začiatku šesťdesiatych rokov. Autor tieto trendy dáva do úzkeho súvisu s krachom novopozitivistického modelu logiky vedy. S dôrazom na teóriu vedy súdi, že rozklad novopozitivistickej doktríny znamenal aj posun v bádaní; od výskumu základov vedy smerom k výskumu štruktúry vedeckého poznania.

V tejto súvislosti Grjazanov oprávnene zdôrazňuje, že problematiku organizácie vedeckého poznania nemožno posudzovať izolovane od problematiky fundovania vedy. Z tejto perspektívy objasňuje rozdiely a súvislosti medzi tzv. externalistickými a internalistickými prístupmi k vede.

Vlastné jadro predložených úvah spočíva v určení pojmu racionality vedy. Grjazanov akcentuje nepochybny fakt, že racionalitu nemožno postihnúť výlučne formálnymi prostriedkami logiky. Racionalita vedy, jej povaha a podstata sa nevyčerpáva formálnologickými postupmi. V závere štúdie sa naznačuje vzťah medzi racionálnou rekonštrukciou vedeckých poznatkov a pravdou.

N. I. Kuznecová v štúdiu *Problémy logickej analýzy genézy vedeckých poznatkov* skúma myšlienkový pohyb vo filozofii vedy v 20. stor. s osobitným zreteľom na genézu kritického racionalizmu. Peripetie kritického racionalizmu hodnotí na pozadí riešenia vzťahu medzi logikou a históriou vedy, ktoré reprezentujú základné podoby sebareflexie vedy. Autorka naznačuje a charakterizuje Popperovu koncepciu preferujúcu logickú rekonštrukciu vývinu vedeckého poznania, Kuhnovu historizujúcu schému paradigmatické-

ho vývinu vedy a Lakatosov normatívny prístup. V stati sa poukazuje na skutočnosť, že Popperova požiadavka logickej analýzy histórie vedy bola „trójskym koňom“. Polemika medzi stúpecami kritického racionalizmu a Kuhnovou historickou školou spochybnila možnosti budovať výlučne logickú koncepciu vývinu vedeckého poznania. V kontexte rozvíjaných úvah sa podáva stručný náčrt Feynabendových a Aggasiho názorov.

Vzhľadom na to, že teória vedy musí akceptovať logický aj historický aspekt vývinu vedeckého poznania, sú osudy kritického racionalizmu pre marxistickú koncepciu nanajvýš poučné.

Posledný príspevok M. A. Rozova s názvom *Vedenie a mechanizmy sociálnej pamäti* súvisí len veľmi voľne s predchádzajúcimi statami. Autor sa zameria na postihnutie ontickej povahy vedenia, pričom sa pokúsil formulovať odpoveď na otázku, ako existuje vedenie. Rozov sa opiera o kritické prehodnotenie Russellovej koncepcie zmyslu, Chomského generatívnej gramatiky a niektoré idey psycholingvistiky, ktoré plodne využíva pri vymedzení charakteru sociálnej pamäti. Kritizujúc Putnamovu teóriu referencie autor ukazuje, že tzv. ostentívne definície sú zmysluplné len v určitom kultúrnom horizonte.

Vedenie Rozov charakterizuje ako špecifický mechanizmus sociálnej pamäti a vedenie určuje ako atributívny súbor. Pojem atributívneho súboru objasňuje pomocou analýzy pojmu vlastnosti. „Atributívny súbor — je komplex entít, ktoré na seba môžu navzájom pôsobiť a prejavovať pritom rôzne vlastnosti“ (s. 191). Rozov zdôrazňuje, že už jednoduché vedenie predpokladá aspoň syntaktický systém, referenčný systém a systém reprezentantov. V závere sa polemizuje s Popperovým chápaním tretieho sveta.

Hoci zborník neprináša prevratné koncepcie pre odborníkov, ktorí pracujú v rôznych oblastiach metodológie a historiografie vedy, možno ho vzhľadom na aktuálne zameranie, úroveň spracovania a formu výkladu odporúčať nielen filozofom, ale širšiemu okruhu čitateľov. Každý, kto sa zaujíma o vývinové trendy vo výskumoch vedeckého poznania, nájde v recenzovanom zborníku komplexný obraz o kľúčových problémoch filozofie vedy.

Pre celkovú orientáciu v zložitej problematike a súčasné štádium ujasňovania problémov, state poskytujú mnoho užitočných námetov na premýšľanie a pre odborníkov aj stimuly pre ich prácu.

Tatiana Sedová

VEDECKÉ POZNANIE AKO ČINNOSŤ

V. S. ŠVYRIOV: *Naučnoje poznanije kak dejatel'nost'. (Vedecké poznanie ako činnosť)*. Politizdat, Moskva 1984, 229 s.

Predpokladom úspešného plánovania, riadenia a aj samotnej realizácie vedeckovýskumnej práce je medziiným aj znalosť zákonov fungovania a rozvoja vedy. Je preto pochopiteľné, že v období intenzifikácie vedecko-technického pokroku sa zvyšuje zo strany filozofov, metodológov

i špeciálnych vedcov pozornosť venovaná problémom pohybu nielen medzi vedou a praxou, ale aj problémom pohybu vnútri vedy. Dôsledkom toho je i skutočnosť, že v poslednom desaťročí zreteľne narástol počet publikácií z pera marxistických, najmä sovietskych filozofov, logikov, sociológov a